

DDECH A ZAHÁLKA VE STŘEDOVĚKU

IV. mezioborové medievistické kolokvium
Centra pro studium středověku FF UK

Hlavní budova FF UK, místnost 104

ABSTRAKTY

ÚTERÝ 22. 1. DOPoledNE (9:30 – 12:45)

Miloslava Vajdlová, Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR

... hodovali, prázdnili, kratochvílili, zpievali, marnomluvili...

(Zábava a rozptýlení ve světle česky psaných středověkých pramenů)

Zajímá-li nás, jakým způsobem trávili naši předci ve středověku čas, jenž nebyl vyhrazen práci ani nutné regeneraci po ní, a uvědomovali-li si již i oni pojem „nuda“ (přestože mu tak v této době ještě neříkali), odpověď na obě otázky nalezneme v česky psaných pramenech ze 13.–15. století.

Hojný výskyt substantiva kratochvíle, četných výrazů s ním příbuzných (včetně slovesa kratochvíliti a spojení chvíli krátiti) i řady dalších slov sloužících pro pojmenování zábavy a rozptýlení nejrůznějšího druhu nám dokládají, že středověký člověk pocit neuspokojení z nedostatku činnosti nepochybně znal a že se mu snažil čelit způsoby, které často vyvolávaly nesouhlasnou reakci jeho současníků. Zejména díky těmto kritickým reakcím si můžeme vytvořit pravděpodobně dosti reálnou představu o tom, jaké druhy zábavy byly v období pozdního středověku na území Čech rozšířeny, kterými společenskými skupinami byly provo zovány a kterými kritizovány.

Kateřina Vršecká, Kabinet pro klasická studia Filosofického ústavu AV ČR

***Ludus, otium, inertia* ... aneb zábava, oddech a zahálka z pohledu středolatinšké lexikografie**

Jakými nejčastějšími latinskými názvy byly ve středověku označovány chvíle zábavy, hry, kratochvíle a rovněž momenty nicnedělání a zahálky? A jaké staročeské ekvivalenty pro tato slova nalezneme například v česko-latinských glosářích a vokabulářích? Co vypovídají středolatinšké bohemikální prameny o chvílích volného času (někdy zvaných otium či vacatio)? Jsou tato slova spojovaná výhradně s odpočinkem, zastavením sedmého dne (či svátku) a naplněná hrou, kratochvílí a zábavou (ludus, ludicrum, delectamentum...) nejrůznějšího druhu, či také s (odsouzeníhodnou?) zahálčivostí (desidia, inertia), leností (pigritas), prázdnotou a neužitečností (vanitas, inutilitas)? Na základě analýzy a výkladu vybraných latinských slov spojených se zábavou, hrou i nečinností a zahálkou ve středověkých latinských pramenech převážně bohemikálního původu se pokusíme interpretovat středověké chápání volného času a zábavy (a jeho různé formy) napříč různými společenskými vrstvami a skupinami a také postřehnout tenkou hranici mezi „aktivním“ odpočinkem a „duchaprázdným“ nicneděláním.

Markéta Ivánková, Ústav vědeckých informací 1. LF UK a VFN

Odpocinek a rekonvalescence v raně novověkých lékařských spisech a v rytířské literatuře

Jak odlišný pohled na rekonvalescenci a odpocinek nabízí středověká rytířská epika a dobová odborná lékařská literatura? Literárněvědné studie se v tomto ohledu obvykle zaměřují na samotný narativ, jeho průběh a mezníky, které zranění, nemoc a následná rekonvalescence či rehabilitace představují v hrdinově životě. Kontext tehdejšího lékařství, s jehož poznatky se recipienti výše zmíněných epických textů v běžném životě setkávali, se v těchto úvahách ponechává stranou. Přitom navzdory jistým fantaskním prvkům je vztah k mimoliterární skutečnosti nepopiratelný a jeho výzkum může přinést cenné poznatky literární vědě i dějinám lékařství.

V příspěvku nastíníme význam odpovídajících epizod z naratologického hlediska na několika časově, teritoriálně a žánrově odlišných textech středověké rytířské literatury – konkrétně staročeské, staroněmecké, starofrancouzské a staroseverské z 12. až 16. století. Výběr pramenů odborných lékařských informací je v tomto příspěvku determinován sbírkou rukopisů a starých tisků Ústavu dějin lékařství 1. lékařské fakulty UK. Její raně novověké spisy jsou pro takové srovnání více než relevantní, neboť stavějí na dosavadních poznatcích a upřesňují jejich postupy – či dále opakují klasiky. Při vlastním rozboru se zaměříme na vybrané epizody narativních textů, interpretované v kontextu celého díla, a určíme, co přesně oznamují čtenáři. Zhodnotíme tak relevanci informací lékařské povahy, které narativy sdělují, a zmapujeme užití tohoto toposu na rovině literární.

Jitka Komendová, Katedra slavistiky FF UP

Oddech a zahálka prizmatem literatury středověké Rusi

СЛОВО ДОСУГ ::::; POPRVÉ 14. STOL – SREZNĚVSKIJ???

Písemnictví středověké Rusi – ideál asketického mnišství:

Organizace času v klášteře:

Potřeba odpočinku („siesta“, noční spánek) – ústupek lidské slabosti, neboť světci nepotřebují: Feodosij Pečerský a Sergij Radoněžský: akcentována jejich mimořádná fyzická zdatnost, v případě Feodosije poněkud překvapivě zděděná po matce

Volný čas v malé skupině - rizika

Volný čas o samotě – rizika

Život mimo zdi klášterů – rozmanité formy zábavy, nelibost církve...

Život knížecího dvora

- jedna z nejoblíbenějších kratochvílí na evropských panovnických dvorech je v Poučení Vladimira Monomacha stavěna takřka naroveň svedeným bitvám
- hostiny_PVL
- opilství !!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!! Slovo o Chmelu!!!!

- skomorochové a hudebníci?... viz svatá Sofie v Kyjevě? / posedlost d'áblem mnicha Isakije v Kyjevsko-pečerském pateriku
- TURNAJE?????

Zábava v Novgorodě

- archeologie: vedle dětských hraček též šachy a mlýn, hra v kostky... - četba ve Včele kladena do protikladu k šachům...
- hudební nástroje...

Jiří Starý, Ústav germánských studií FF UK

Co se odehrává v postelích ... Volnočasové aktivity a pasivity starých Severanů

Staroseverská *Sága o Gíslim Súrssonovi* popisuje dramatické události v islandských Západních fjordech druhé poloviny desátého století a z orální tradice byla zapsána zřejmě v první polovině století třináctého. Mezi ostatními rodovými ságami drží jedno zřídka zmiňované prvenství - totiž v počtu scén, jež se odehrávají v v lůžku. Analýza těchto scén nám umožňuje podívat se na dobře známé názory starých Severanů na lidskou aktivitu a pasivitu z jiného a méně obvyklého úhlu pohledu.

ÚTERÝ 22.1. ODPOLEDNE (14:15 – 16:55)

Barbora Hanzová, Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR

Neděle podle mistra Jana Husa

Mezi staročeskými výklady na desatero božích přikázání mistra Jana Husa z roku 1414, směřovanými betlémským posluchačům, se nachází také pojednání o třetím přikázání "pomni, aby den sváteční světil". Zde se představuje Husova rozvinutá slovní zásoba v oblasti pojmenování činností dnes spojovaných s oddechem a zábavou, přičemž některá pojmenování jsou doložena jen v tvorbě Husově. Pozornost příspěvku bude nejprve věnována Husovu výkladu významu obecných pojmenování z okruhu oddechu a zahálky jako *prázdn, odpočinutie, lenstvie a nedělánie*. Dále budou analyzována užitá jmenná a slovesná pojmenování konkrétních činností, vybraná pojmenování budou zkoumána z hlediska etymologie, slovo tvorby a slovního významu, komparativně vzhledem k dobové slovní zásobě; pojmenování budou představena podle vymezených sémantických okruhů, bude zohledněno Husovo dobové věroučné dělení na *zanepřázdňenie* pro sváteční čas doporučená a zavrženíhodná, pojmenování budou zkoumána ve vztahu k společenským skupinám a časoprostorovým údajům.

Jan Dienstbier, Ústav dějin umění AV ČR

Šlechtický kvas ve vizuální kultuře

V příspěvku se pokusím ukázat souvislost několika pozdně středověkých prostor s nástěnnými malbami (Dolní Kounice, Blatná, Jindřichův Hradec) s dobovými pijáckými zábavami. Poukážu na některé zachované písemné prameny a ukážu na možná srovnání v zahraničním materiálu.

Jan Odstrčilík, Institut für Mittelalterforschung, Österreichische Akademie der Wissenschaften

Quando sentis ex studio debilitatem capitis ... Aneb jak studovat, odpočívat a nezbláznit se podle středověkých didaktických traktátů

Správné a zdravé rozvržení studia a odpočinku je klíčové pro studijní úspěch dnes stejně, jako tomu bylo ve středověku. Nepřekvapí proto, že toto téma se objevuje v mnohých středověkých didaktických traktátech. Příspěvek se zaměří především na ukázkou z připravované edice traktátu *De modulo studendi* („O způsobu studia“) z poloviny 15. století. Jeho autor je sice neznámý, z traktátu se lze ale dovědět, že studoval jak ve Vídni, tak v Praze a že měl nejspíše i jistou znalost češtiny. Ve svém díle se dotýká všech univerzitních disciplín své doby, od svobodných umění až po teologii. Jistým leitmotivem celého traktátu je, jak studovat usilovně, koncentrovaně, ale zároveň ne přespříliš. Jeho autor často varuje před takovým nadměrným či nevhodně koncipovaným studiem a poskytuje rady, jak si student může dobře odpočinout. Neschvaluje však každý způsob odpočinku! Pro kontextualizaci a zhodnocení těchto rad budou použity další středověké didaktické traktáty, ať už ty známější jako *Didascalicon* Hugona ze Sv. Viktora a Ps. Boethiovo *De disciplina scholarium*, tak ty méně známé, dochované primárně v českém prostředí.

Jan Ciglbauer, Ústav hudební vědy FF UK

Za zavřenými dveřmi. Co víme o hudbě ve volném čase studentů na střeoevropských univerzitách?

Ve statutech univerzitních kolejí 14. a 15. století se pravidelně objevuje ustanovení týkající se večerního zamykání koleje a s ním souvisejícího zákazu opouštět kolej jakýmkoli jiným způsobem, tedy i za použití paklíče nebo skrz otevřené okno. To prakticky znamenalo, že studenti byli celý večer uzavřeni v prostoru koleje. Jak vypadal takový studentský večer? Část zajisté ukrojila liturgie a společná večeře, ale program obsahoval též několik prostojů, které studenti nejspíš trávili v neformální pospolitosti. Mnoho konkrétních dokladů o trávení mezičasů neexistuje, proto je nutné konfrontovat, jaké činnosti zakazovala a povolovala kolejní statuta, a jaké dokumenty rozličné tvořivosti skrývají rukopisy z kolejních knihoven. Z formulací většiny statut je patrné, že ani ve volném čase se studenti neměli vzdalovat bohublému záměru studií. Kolejní statuta například doporučovala hru v šachy, ale zakazovala kostky, karty a další hry o peníze. V podobném smyslu byla regulována i hudba. Hudební nástroje a vernakulární texty byly často zapovězeny, ale pokud se student zabýval studiem latinské vokální hudby, meze se

jeho fantazii zřejmě nekladly. Jak mohli vnímat hranici mezi oficiálním a povoleným sami studenti? Podle čeho poznáme, že lze nějaký konkrétní produkt studentské tvořivosti připsat sféře volného času a kdy už se jednalo o vyučování? Jak ovlivňovala všudypřítomná liturgie studentskou volnočasovou tvořivost? Srovnání několika příkladů ze sféry latinských písní napoví více.

STŘEDA 23.1. DOPOLEDNE (9:00 – 13:45)

Karel Pacovský, Ústav řeckých a latinských studií FF UK

Zahálka u pražských benediktinek. Aneb jak (ne)trávit volný čas ve středověkém klášteře

Zahálčivost je hřích, který se trestá, a tento nesporný fakt se odráží už v počátcích kláštera sv. Jiří na Pražském hradě. Příspěvek se však bude soustředit zejména na období 14. a 15. století, z něž máme k dispozici více pramenů k dějinám jeho každodennosti, a klade si otázku, zda v případě středověkého kláštera můžeme hovořit o „volném čase“ a pokud ano, jaké „volnočasové aktivity“ jeho obyvatelky provozovaly. Trávily pražské benediktinky svůj čas náležitě podle příkazu řehole sv. Benedikta, kterou se po vstupu do kláštera zavázaly dodržovat? Jaké svody ohledně trávení času na ně mohly za klášterními zdmi čekat a jak jim měly odolávat? Jakých oblastí života se zahálka v klášteře umístěném uprostřed pražské královské rezidence mohla týkat? Odpovědi na tyto otázky budeme hledat v několika dobových textech z prostředí tohoto snad nejvýznamnějšího českého ženského kláštera. Máme totiž štěstí, že ani pražské benediktinky neunikly zájmu tehdejších moralistů...

Renáta Modráková, Oddělení rukopisů a starých tisků, Národní knihovna ČR

Oddech a zahálka v českých středověkých ženských klášterech

Pojem oddech a stejně tak pojem zahálka byly známy ve všech obecně platných řádových řeholích. Sám Benedikt z Nursie se ve své Řeholi jasně vymezuje proti zahálčivé neposlušnosti. Přímo konkrétně stanovuje, kdy a jak bratři (a sestry) mají odpočívat a jakým způsobem má jejich odpočinek probíhat. Odpočinek částečně formuloval jako pasivní (tj. spánek), napůl aktivní (tj. procvičování žalmů a čtení). Dle jeho slov mají bratři (a sestry) vstávat po odpočinku odpočatí... Jak tomu ale bylo doopravdy? Jak vlastně odpočívaly sestry ve středověkých klášterech? Jaké byly hlavní formy jejich odpočinku? Jistě to byl na prvním místě spánek. Svatý Benedikt jasně specifikuje, jak, kde a v jakém oblečení mají bratři spát. Ale byla to opravdu jediná forma odpočinku? Víme-li, že minimálně mladší sestry a novicky byly pod neustálým dohledem, lze usuzovat, že se opravdu jenom spánku nevěnovaly. Tiché rozhovory byly jedním z aktivních prvků odpočinku. Další formou měla být četba, i když tu mnozí vnímali spíše jako aktivní duchovní práci. Sám Benedikt vyzývá k tomu, aby byli zvoleni spolehlivé osoby, které budou procházet cely a společné prostory a kontrolovat, zda během období vymezeného pro četbu členové konventu netlachají nebo nezahálí. A kdyby někdo zahálet i přes několikeré upozornění, nechť je mu přidělena práce navíc. Jak vidno, zahálka byla běžným prvkem i v jinak činorodých klášterech. Ostatně ani nemocní bratři a sestry neměli zahálet, ale měla jim být přidělena taková práce, aby nezaháleli. Vždyť zahálka je

nepřítelem duše. Ale jak tomu všemu bylo ve skutečnosti? Jak moc se těmito psanými předpisy řídily ženské kláštery středověkých Čech? A jak moc je dodržovaly? Podíváme se na modelové situace benediktinek od svatého Jiří na Pražském, u kterých máme dochovanou benediktinskou řeholi i s komentářem. Zavítáme také k cisterciáčkám na Staré město v Brně. A na závěr nahlédneme také do pozdně středověkého kláštera klarisek v Českém Krumlově. Pokusíme se rekonstruovat, jakým způsobem sestry a novicky odpočívaly, jak trávily svůj čas, na kolik se odchylovaly od předepsaných regulí. A také nakolik se jednotlivé řády lišily mezi sebou.

Matouš Jaluška, Ústav české literatury a komparatistiky FF UK

Nuda pouště, lesa a šachovnice

Ve středověkém uvažování o trávení času, navázaném na dědice pouštních cenobitů a architektky západokřesťanského mnišství Jana Kassiana a Benedikta z Nursie, je nuda jako nedostatek zájmu o svět a vlastní spásu odsuzována a spojována s neřestmi, zejména s akédií, jednou z matek raně novověké melancholie (a moderní deprese). Ve svém příspěvku se zaměřím na styčné body mezi touto dobře známou linií uvažování a doplňkovou, poněkud svěštější tradicí, podle které se z muže, který se oddává nudě, stává nejen hříšník, ale rovněž zženštilec. Tu budu sledovat zejména s oporou v široce rozšířeném manuálu dvorného chování *Welsche Gast* Thomasina von Zerclaere (c. 1215) a v novějších zkoumáních Cateliny Girbey, Richarda Kaeupera a Jörga Sonntaga, upozorňujících na podobnosti mezi dvorskou komunitou válečníků a klášterním společenstvím bojovníků proti hříchu (a to i mimo kontext bernardovského „nového rytířstva“). Hlavně se zaměřím na nizozemský *Roman van Walewein* sepsaný Pietrem Vostaertem a jistým Penninkem nedlouho po Thomasinově díle, kde titulní hrdina, synovec krále Artuše Walewein/Gauvain, pronásleduje na přání svého strýce zázračnou létající šachovnici s figurkami, neboť ostatní rytíři se příliš oddávají nicneděláním na to, aby byli schopni činu. Gauvain přitom prochází mezi světy a zakouší různé podoby vztahu mezi nudou a kratochvílemi v rozmanitých prostředích – a o načrtnutí typologie těchto „způsobů negligence“ zejména s ohledem na jejich následky pro znužený maskulinní subjekt se v příspěvku pokusím.

Lenka Bobková, Ústav českých dějin FF UK

Dlouhé chvíle na válečné výpravě, neboli jak si krátili vznešení mužové čas na křížové výpravě proti Litvě (1345)

Neklid ve vojsku nemusel vždy stoupat jen z obav před nepřítelem, ale i z nedočkavosti, pokud se očekávaný boj oddaloval. Příčiny otálení mohly být různé, od vyjednávání, případných intervencí, změn v politické konstelaci, i ve zcela prozaické nepřízni počasí. Ta např. znemožnila rozvinutí skutečné bitvy mezi Ludvíkem Bavorskem a Fridrichem Sličkým Rakouským v roce 1316 a vedla k podivné šarvátce v režiinedočkavého Jana Lucemburského a rozkladně působila i na křížové vojsko táhnoucí v roce 1445 do Prus. V jeho čle byl nejen český král Jan a jeho syn Karel, ale i mladý uherský král Ludvík a zkušený

Vilém IV. Holandský. Posledně jmenovaní si dlouhou chvíli krátili hrou v šachy, při níž se pohádali. Reakce soupeřů mohou sloužit jako příklad průběhu hry a zaujetí pro ni.

Dita Válková, Ústav filosofie a religionistiky FF UK

Jak zahálí filosof? Příklad Maimonides

V dopise rabimu Jefetovi z roku 1185 rabín a filosof Moše ben Majmon oplakává smrt svého bratra, který při obchodní cestě do Indie utonul v Indickém oceánu i s rodinným majetkem a zanechal Maimonidovi starost o vdovu a dceru. Mezi jiným uvádí: „On zajišťoval obživu obchodováním na trhu, zatímco já si v klidu seděl.“

Zneklidňující na tvrzení o klidu ovšem je, že Maimonides měl v době napsání dopisu hotový několikasetstránkový *Komentář k Mišně* a rozpracovaný 14-ti svazkový kodex *Mišne Tora*, nemluvě o velkém množství dopisů a kratších pojednání. Zároveň již několik let pracoval pro židovskou obec v Egyptském Fustátu jako soudce a měl mimo jiné na starosti ryze praktické záležitosti, jako například finanční sbírku určenou pro výkup židovských zajatců z křížových výprav. A v neposlední řadě byl ženat a byl součástí rozvětvené rodiny, o jejíž běžný chod se také musel starat.

Jak máme s ohledem na tak rozsáhlou literární aktivitu a intenzivní práci pro židovskou obec rozumět slovům o „sezení v klidu“? Zahálí filosof, když v klidu sedí? Dokáže vůbec zahálet? Zdá se, že teoretická činnost, činnost čistě rozumová, může být z pohledu většinové společnosti chápána jako klid či zahálka, protože z ní neplyne žádný konkrétní prospěch. Když filosof v klidu sedí, nic nevyrábí, nepěstuje, ale ani nemaluje obrazy, neskládá básně a dokonce ani neučí studenty a nepíše knihy. Pro něj samotného je však, zdá se, klidné sezení vrcholnou aktivitou. Toto napětí se pokusím popsat.

Martin Pokorný, Ústav české literatury a komparatistiky FF UK

Belacqua a význam předočistce

U mnoha postav Dantovy *Komedie* lze uvažovat o tom, že jsou za nějakou formu zahálčivosti nebo nečinnosti trestáni, jen jedna postava však lenost na první pohled předvádí: touto postavou je loutnař Belacqua ze IV. zpěvu *Očistce*. Jeho vinu lze, jak se zdá, pochopit celkem snadno. Jak ale chápat jeho trest? A co lze z „případu Belacqua“ odvodit pro celou oblast před branou vlastního očistce, tedy pro úvodních devět zpěvů (z celkových třiatřiceti) příslušné části?

Vojtěch Bažant, Ústav českých dějin FF UK

Dalimil a lenoši

Nikoho nepřekvapí, že konzervativní moralizátor Dalimil neopomněl svým současníkům vytýkat mimo jiné také kratochvilnou lenost. Příspěvek se zaměří na roli lenosti v Dalimilově koncepci českých dějin a na básnické figury, s jejichž pomocí líčil své líné současníky.